

Leyla NURİYEVA

AMEA-nın Şəki Regional Mərkəzinin dissertantı

e-mail: leyla.nuriyeva75@mail.ru

LAYLA VƏ OXŞAMALARDA ANA-ÖVLAD PARADİQMASI

Açar sözlər: ailə konsepti, diskurs, paradıqma, ana nəğmələri, uşaq nəğmələri, laylalar, oxşamalar, uşaq folkloru, janr, forma, məzmun, mövzu, ideya.

PARADIGM OF MOTHER TO A CHILD IN LAYLA AND OXSHAMA

Summary

The article is devoted to the analysis of the family concept in layered and substrate genres of folklore. The author summarizes earlier studies about the fact that the poetic and rhythmic fabrics of the osno-poetic text that arose in very old times and became the main attribute of the life of ancestors who have stood the test of centuries. Children love to imitate, play, "speak" with various objects, play, have fun with their family, everything that he had to do, from feeding, to his first steps, his mother rejoice, and when she is sick and tired, she is also upset.

The main motives and images of family folklore genres are considered: memory, patriotism, dating, humanism, great-grandfather, grandfather, grandmother, parents – father, mother, child – daughter, boy, sister, brother, father-in-law, brother-in-law, bride and groom, etc. The article analyzes some types of poetic oral folk art created by adults for children. Poems and tales dedicated to children, the sweetest representative of the family in scientific terms is known as "children's folklore."

In epic and lyric genres, literary texts and games-plays of children's folklore, the ultimate goal is to ensure the physical and mental health of the next generation. Thus, researchers divide the lyric genres of Azerbaijani children's folklore into two categories: created and performed by mothers: layla, okshama. He calls them "Maternal Songs." Created and performed by children themselves: teasers, counters and songs about animals. In folklore collections, these examples are given under the heading "Children's Songs". The layla and okshama between these genres suggest that the family is the bearer of all elements of the text.

In folklore literature, layla is used for sleep, and okshama awakening, feeding and walking children. The author shows that children can sleep peacefully by singing layla, and with the help of okshama they can wake up, nourish, cherish, walk, talk, etc. One of the most popular genres of children's folklore was offered in Azerbaijani folklore of layla and okshama. With their compactness, vitality, and breadth of coverage for the spirit of a woman, the mother sanctifies her child and prefers it to everything else in the world, even to her sweet soul.

Key words: family concept, discourse, paradigm, mother songs, children's songs, layla, okshama, children's folklore, genre, form, content, theme, idea.

ПАРАДИГМА МАТЕРИ РЕБЕНКУ В ЛАЙЛА И ОХШАМА

Резюме

Статья посвящена анализу концепции семьи в слоистых и субстратных жанрах фольклора. Автор резюмирует более ранние исследования о том, что поэтические и ритмичные ткани усно-поэтического текста, возникшие в очень давние времена и ставшие главным атрибутом жизни предков, выдержавших испытание веками. Дети любят подражать, играть, «говорить» различными предметами, веселиться со своей семьей, все, что они должны были делать, от первого кормления, до его первых шагов. Мать радуется, когда ребенок здоров и весел, а когда малыш болен и уставший, она тоже бывает расстроена.

Основные мотивы и образы семейных фольклорных жанров считается: память, патриотизм, знакомства, гуманизм, прадедушка, дедушка, бабушка, родители – отец и мать, ребенок – дочь, сын, сестра, брат, тесть, зять, жених, невеста и т. д. В статье анализируются некоторые виды устного народного поэтического творчества созданного взрослыми для детей. Стихи и сказки посвященные детям, самым сладким представителем семьи в научном обращении известна как "детский фольклор".

В эпических и лирических жанрах, художественных текстов и играх-спектаклях детского фольклора конечной целью является обеспечивать физическое и психическое здоровье следующего поколения. Таким образом, исследователи делят лирические жанры азербайджанского детского фольклора на две категории: созданный и исполненный матерями: лайла, охшама. Их называют «Материнскими

песнями». Созданный и исполненный самими детьми: дразнилки, считалки и песни о животных. В фольклорных сборниках эти примеры приведены под заголовком «Детские песни». Слои и сходства между этими жанрами предполагают, что семья является носителем всех элементов текста.

В фольклорной литературе лайла используется для сна, а охшама пробуждения, питание и ходьбы детей. Автор показывает, что пением лайла дети могут спокойно спать, а с помощью охшама просыпаться, питаться, лелеять, гулять, говорить и т. д. В азербайджанском фольклоре лайла и охшама предлагается как один из самых популярных жанров детского фольклора. С их компактностью, жизненностью, и широтой охвата к духу женщины, матери освящает своего ребенка и предпочитает его всему остальному в мире, даже своей сладкой душе.

Ключевые слова: концепция семьи, дискурс, парадигма, материнские песни, детские песни, лайла, охшама, детский фольклор, жанр, форма, содержание, тема, идея.

Müasir filologiya elminin müxtəlif forma, üslub və janrlarının öyrənilməsində təbii bərabərsizlik və qaydasızlıq özünü göstərir. Ənənəvi olaraq, daha çox bədii diskursa yer verilir, eləcə də dilçiliyin və folklorşünaslığın terminoloji sistemlərinin təsvirinə xüsusi diqqət yetirilir. Əslində müasir insanların aldığı folklor informasiyalarının əsas məzmun daşıyıcıları, qaynaqları, medianın nitq prosesi, ifa tərzii, kiçik toplumların, xüsusilə ailənin məişətdəki rolu, ictimai həyatla bağlılığı, cəmiyyətin formalaşmasındakı funksiyaları öyrənilməlidir. Bütövlükdə qan qohumluğu əlaqələrinin ictimai, siyasi, fəlsəfi, mədəni və elmi diskursunun araşdırılması kimi sahələr də aktivləşdirilməlidir.

Folklorşünaslığın və dilçiliyin bir çox ortaq formaları, xüsusən də ailədaxili diskursun spesifik əlamətlərini əks etdirən cəhətlər hələ də tədqiqatlardan kənar qalır. Ailədaxili şifahi nitqin inkişafını şərtləndirən amillər və bədii düşüncənin soy, nəsil bağlılığından yaranan atributları, ifadə formaları olduqca müxtəlif və rəngarəngdir.

Qohumluq əlaqələrini əks etdirən poetik şifahi xalq yaradıcılığı nümunələri maraqlı janr sisteminə, spesifik quruluşa və zəngin dil-üslub calarlarına malikdir. Məsələn, ailə şəcərəsinə aid şifahi poetik əhvalatlar dedikdə, ayrılıqda götürülmüş bir soyun, nəslin tarixini, mənşəyinin təfərrüatlarını və xüsusiyyətlərini, nəslin şəcərə ağacındakı quruluşa tabe olan sərbəst ibrətamiz söyləmələr, bədii, poetik deyimlər nəzərdə tutulur. Ailənin hər bir üzvü haqqında ən azı qısa bir əhvalata ehtiyac duyulur, öz daxili şərtlərini, qaydalarını, qanunauyğunluqlarını qoruyub saxlayan epik, lirik lövhələr sanki hansısa qüvvə tərəfindən diktə edilir. Qısa şifahi poetik təqdimatda isə söyləyicilər çox vaxt cinsi bağlılıq tarixinin ayrı-ayrı qanadlarının təmsilçilərinin əks olunması ilə məhdudlaşırlar. "Qohumluğun ailədaxili konsept əhatəsi"ni (Belqorod, 2004) araşdıran A.A.Pavlovanın yazdığına görə, "ailə üzvlərinə aid janrların xüsusi bir sistemli, quruluşlu konsept əhatəsi olur, hər hansı bir cinsin törəyişi haqqında əhvalatın mətni poliepidikliyi ilə seçilir və süjetlərin "qlobal təbiət"i olmur" (11, c. 34-35). Onu da vurğulamaq lazımdır ki, belə mətnlərdə avtobiografik faktlar incəliyi ilə təsvir edilir, özünü qiymətləndirməyə xüsusi yer ayrılır, lirik əhval-ruhiyədən tamamilə uzaq olur, real və baş verməsi mümkün faktlara yer ayrılır, ailə üzvləri arasında ailədaxili məlumatların nəsilən-nəslə ötürülməsi funksiyası istirahət, əyləncə funksiyaları ilə sintezləşdirilmiş şəkildə verilir. Ailədaxili qohumluq əlaqəsində olanların folklor janrlarındakı əsas funksional əlaməti məhz hər birinin reallığa, gerçəkliyə və ailə dəyərlərinə bağlılıqdır, fantastik, fəvqəltəbii elementlər alt qatdadır, sakrallıq insan-cəmiyyət, insan-təbiət, insan-tanış məkan, insan-bəlli zaman münasibətləri fonunda donuq vəziyyətdədir. Ailədaxili folklor janrlarının motivləri və obrazları sırasına **yaddaş, yaxşılıq, xeyirxahlıq, işgüzarlıq, vətənsəvərlik, tanışlıq, humanistlik, adlar, əcdad, ulu baba, baba, nənə, valideyn – ata, ana, övlad – qız, oğlan, bacı, qardaş, qayınana, qayınata, baldız, kürəkən, gəlin, bacanaq** və s. daxildir.

Azərbaycan folklorunun ailə konseptini özündə əks etdirən janrlarını struktur tipoloji funksiyasına, forma əlamətlərinə və məzmun daşıyıcılarına görə qruplaşdırmaq olar:

1. Sırf ailə üzvlərinə həsr olunan xüsusi janrlar: ana nəğmələri – laylalar, oxşamalar, acıtmalar, dolamalar, dilaçmalar, uşaq nəğmələri, qayınana-gəlin söyləmələri, uşaq nağılları.

2. Folklorun ayrı-ayrı janrlarında ailə üzvlərinin yardımçı vasitə kimi motivləşməsi.

Layla və oxşamalar ailə konseptinin əsas janrlarıdır. Ailənin iki əsas qanadından birinin – ananın dünyaya gətirdiyi övladına həsr etdiyi lirik şeir parçalarında xalqın nəsil artımına bağlı istək və arzuları öz əksini tapır.

Çox əski çağlarda meydana gəlib əcdadlarımızın məişətinin əsas atributuna çevrilən poetik, ritmik parçalar uzun əsrlərin sınağından keçərək xüsusi qəlibə, formaya malik olmuşdur. Ana övladın yaşantısının əsas məqamlarını, çağalıqdan başlayaraq pillə-pillə boya-başa çatmasına qədərki hadisələri şərtləndirən amilləri, qidalanmasından tutmuş yatmasınadək olan bütün hərəkətlərini – iməkləməsini, ilk addımlarını atıb yeriməsini, dil açıb danışmasını, oyunlarını, əyləncələrini, ailədaxili davranışlarını vəsf etmiş, körpəsini əzizləmiş, oxşamış, onun sevincinə sevinc qatmış, xəstələnməsinə, halsızlaşmasına kədərənmişdir. Layla və oxşamaların geniş təhlilini verən R.Qafarlıya görə, “bir-iki yaşında uşağın güzəranı, demək olar ki, beşikdə və yaxud ana qucağında keçir. Onlara aid xalq yaradıcılığı nümunələri də məhz beşik başında, nənni yanında analar tərəfindən yaradılır, oradaca ifa edilir. Təsadüfi deyil ki, bir sıra xalqlarda (rus, ukrayna, belarus, komi, mordva, latış, litva və s.) körpələrin yatırılması zamanı oxunan nəğmələr beşik mahnısı, bizdə isə bəzən nənni adlanır (6, s. 127).

Ana körpəsini həyat, bolluq və bərəkət rəmzi sayılan güllə, sünbüllə müqayisə edir, bülbülün nəğməsi ilə yuxuya verib oyatmağa çalışır. Təsadüfi deyil ki, poetik şifahi xalq yaradıcılığının mühüm qollarından biri ailənin ən şirin nümayəndəsi sayılan uşaqlar üçün yaradılır və elmi dövriyyəyə “uşaq folkloru” adı ilə tədqim edilir.

Uşaq folklorunun epik, lirik janrlarında və oyun-tamaşalarında əsas məqsəd gələcək nəslin fiziki və zehni cəhətdən sağlam, mənəvi cəhətdən saf, təmiz, vicdanlı yetişməsini təmin edən bədii mətnlər yaratmaqdır.

Tədqiqatçılar Azərbaycan uşaq folklorunun lirik janrlarını yaradıcısına və ifaçısına görə iki yerə ayırırlar:

1. Analər tərəfindən yaradılan və ifa olunanlar. Bu qrupa laylalar, oxşamalar, dilaçmalar və öyrətmələr aid edilir və şərti olaraq «Ana nəğmələri» adlandırılır.

2. Uşaqlar tərəfindən ifa olunanlar. Bu qrupa daxil olan çağırışları, müraciətləri, düzgünləri, heyvanlara aid nəğmələri böyüklərin, sanamaları (bir qismini), dolamaları və öcəşmələri isə uşaqların özlərinin düzüb-qoşduğu vurğulanır. Folklor toplularında həmin nümunələr «Uşaq nəğmələri» başlığı altında verilir (6, s. 127).

Göstərilən janrlar arasında layla və oxşamalar ailə konseptinin bütün elementlərinin daşıyıcısı funksiyasını öz üzərinə götürür.

Uşaq folkloruna aid mövcud ədəbiyyatlarda laylalar anaların körpələrini yuxuya vermək, oyatmaq, bəsləmək, əzizləmək, gəzdirmək, dilini açmaq və s. ilə əlaqədar oxuduqları nəğmələr kimi təqdim edilir. Azərbaycan folklorşünaslığında uşaq folkloru janrlarından ən çox laylalar haqqında bu və ya digər fikir irəli sürüldüyü vurğulanır. R.Qafarlı laylalarla bağlı tədqiqatları sistemləşdirib bəzi alimlərin fikirlərinə münasibət bildirərək yazır: «Körpə uşaq olan hər evdən layla səsi gəlir. İlk nəzərdə laylalarda məqsəd hələ bir yaşa çatmamış körpələrin həyatında mühüm yer tutan yuxunun rahatlığını təmin etməkdir. Mahnının gözəl ahəngi, pəsdən oxunması, ana səsinin nəvazişli titrəyişi uşağa məstədici təsir bağışlayır. Uşaq məzmununu başa düşmədiyi sözlərin, səslərin ahəngindən, musiqisindən məst olur». Ə.Qarabağlının

bu fikirlərini bütün laylalara aid etmək olmaz. Çünki laylaların içərisində elələri var ki, onlar təkcə uşaqları yatırmağa, alimin dediyi kimi, «yuxunu rahatlığını təmin etməyə» deyil, tamamilə əks məqsədlərə – uşağı yuxudan oyatmağa, əyləndirməyə, ayaq açdırmağa, əzizləməyə, dilini açmağa və s. xidmət edir. P.Əfəndiyev laylaları uşaq folklorunun janrı tək təqdim edir və göstərir ki, «nənni və laylalar yalnız körpələri yuxuya vermək üçün deyil, həm də onların estetik tərbiyəsi üçün təsirli vasitələrdən biridir... Laylalar həzin musiqi sədaları altında oxunur. Laylalar beşik nəğmələridir. Bu nümunələr hələ dil açmamış körpələr üçün ahəngdar bir ritmlə oxunur. Çünki bu zaman uşaqlar yalnız mimika və hərəkətlərlə «danışirlar». Ona görə də nənnilərin ilk nümunələrindən musiqi və ritm üstünlük təşkil edir. Körpələri yuxuya verən sözdən çox ahəng və musiqi sədalarıdır. Burada ana, xala, bibi, nənələr çox zaman impovizasiyaya meydan verir, ifa zamanı laylaların yeni-yeni nümunələrini yaradırlar». Bizcə, terminlərdən istifadə edəndə dəqiqləşmə aparılmalı, eyni formalı şeirə qonşu rus xalqının verdiyi adı («колыбельные песни») kalka yolu ilə çevirib dərsləklərə salmamalıyıq. Qeyd edək ki, laylaların ilk toplayıcıları rus ziyalıları olmuşdur. Onlar əllərinə düşən materialları rus dilində çapa hazırlayanda, təbii ki, öz ölkələrində anlaşılın deyə xalqlarının terminlərinə üz tutmalı idilər. Bu təşəbbüsləri saf-çürük etmədən Azərbaycan folklorşünaslığında pasportlaşdırmaq düzgün deyil... Folklorşünaslar laylalarla bayatıların vəzn (hər iki janr heca vəzninin yeddiçilik ölçüsündə olur) və qafiyə sistemindəki (A, A, B, A) oxşarlığına əsaslanıb səhv qənaət irəli sürürlər. Lakin nəzərə çarpan şəkli – zahiri oxşarlıq və yaxınlıq hələ bu janrların eyniləşməsi demək deyil. Bu formaları bir-birindən ayıran cəhətlər daha çoxdur» (6, s. 130).

Layla və oxşamalarda ailə konseptinə və xalq məişətinə daxil olan personajlar silsiləsi iştirak edir. Onları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Ailənin qadın başlanğıcını təmsil edən nənə, ana, bacı.
2. Ailənin kişi başlanğıcını təmsil edən baba, ata, qardaş.
3. Ailənin gələcəyi olan övlad: oğlan, qız, nəvə, nəticə.
4. Gəlin və qaynana.
5. Bəy və qayınata.
6. Qan qohumluğu əlaqəsi olan ailə üzvləri: əmi, dayı, baldız, qayın, xala, bibi.
7. Tanrı.
8. Qonşular.
9. Dul qadınlar, qarılar, qocalar.
10. Yadlar, yağılar.
11. Cəmiyyətin digər üzvləri.
12. Ev heyvanları və quşları.
13. Meşə sakinləri.
14. Tanış məkanlar: qalalar, dağlar, qayalar.
15. Məişət əşyaları: daraq, xalça, ilmək.
16. Bitkilər: üzərlik, sünbül, zəfəran, qızılgül, nərgiz.
17. Bağlar, baxçalar.
18. Yer varlıqları və göy cisimləri.

Ailənin qadın başlanğıcının təmsilçiləri – **nənə, ana, bacı** iştirak edən layla və oxşamalar arzu və istəkləri ifadə olunur:

Anan tel düzər sənə,
Bacın gül bəzər sənə.
 Tanrıdan əhdim budur,
 Dəyməsin nəzər sənə (1, s. 384).

Bala demə, qan olar,
 Yel əsər, tufan olar,
 Bala gəzən yerlərə
Analar qurban olar (1, s. 386).

Ana övladının yolunda şirin canını qurban etməyə hazırdır. Daim təbiətlə təmasquran insan dağlardakı çiçəklər qədər kövrək olan balası üçün ən böyük fədakarlığa hazırdır. O bəzən dənizin sularına qərq olub bulanmağı, buza dönüb əriməyi belə az bilir, sağ gözünü verib sol gözü ilə dolanmağı üstün tutur.

Dağların lalasına,
Qaşların lalasına,
Analar qurban olsun
Öz körpə balasına (1, s. 392).

Dərya ollam, bulannam,
Sucaq ollam, sulannam.
Sağ gözüm sənə qurban,
Sol gözümünə dolannam (1, s. 393).

Ailənin kişi başlanğıcını təmsil edən **baba, ata, qardaş** həmişə ümid yeri, arxa, dayaq, istinadgah hesab edilmişdir. Ona görə də ana övladını bu obrazlarla əlaqələndirərək dinclik, rahatlıq tapdığını ifadə edir:

A laylay, butam, laylay,
Qardaşım, atam, laylay.
İntizaram, yatasan,
Mən də bir yatam, laylay (1, s. 385).

Balama qurban **atası**,
Alsın gəlin fatası (1, s. 393).

Bir çox layla və oxşama mətnində **baba, nənə, ana, ata, bacı** və başqa ailə üzvləri birlikdə uşağın keşiyində durur.

Anan tel düzər sənə,
Bacın gül bəzər sənə.
Tanrıdan əhdim budur,
Dəyməsin nəzər sənə.
Balam laylay, a laylay,
Gülüm laylay, a laylay (1, s. 384)

Layla, balam, layla,
Əziz balam, layla! (1, s. 384)

Balamsan sən, nəyimsən?
Arxamsan, köməyimsən.
Sən babanın, nənənin
Ürəyisən, könlüsən (2, s. 161).

Laylası var – aşı, daşı,
Məməsi var – mərmər daşı.
Anası qaravaş,
Atası çöllər quşu,

Balama qurban **nənəsi**,
Balam inci dənəsi (2, s. 162).

Ailənin gələcəyi olan övlada – oğlana, qıza, nəvəyə, nəticəyə həsr olunan laylalarda valideynin hər iki cinsdən olan övladına sonsuz məhəbbətini maraqlı müqayisələr aparmaqla ifadə etdiyini görürük:

Göydə ulduz naşıldı,
Balamın on yaşıldı?
Qız gözümün qarası,
Oğlan ürək başıldı (1, s. 388).

Nəvəmə kim qurban?
Hüseynalı xan qurban.
Arvadı Zalxa qurban,
Qızı Züleyxa qurban,
Bacısı Teyfə qurban,
Gəlini Zübeydə qurban (3, s. 246).

Obalar obamız olsun,
Nəticə, nəvəmiz olsun.
Sizin də mənim kimi
Bir belə balanız olsun (3, s. 247).

Gəlinin qaynatasını dağlara bənzətməsi qədim türk inancından qaynaqlanır. Dağlar ucalığı ilə tanrıya daha yaxındır və körpəyə bir gün ağlamaqla yanaşı düşmənin yolunu kəsərək onu xətdən qorumağa qadirdir:

Qaynatamdı bu dağlar,
Balama bir gün ağlar.
Qoruyar hər xətdən,
Düşmənin yolun bağlar (1, s. 390).

Əksər laylalarda və oxşamalarda ana övladının firəvanlığı üçün Allaha sığınır. Payız aylarının küləkləri, qışın sərt soyuqları, qanlı-qadalı illərin bəlalərindən körpəni ancaq Yaradan qurtara bilər.

Sənə qurban ellərdən,
Küləklərdən, yellərdən.
Allah balamı saxlasın
Ağır aylar, illərdən.
Layla, balam, layla,
Əziz balam, Layla (1, s. 384).

Layla çallam adına,
Allah yetsin dadına.
Öpüm al yanağınan,
Tamarziyam dadına (9, s. 92).

Maraqlıdır ki, Allahın verdiyi payı qismətinin ən dəyərli varlığı hesab etdiyi halda laylaların birində əvvəl balasının Tanrı amanatı olduğunu vurğulayır, sonra isə onu Xızırın göndərdiyini bildirir və oğlunun boya-başa çatıb igidlik göstərməsinə, rahatlıqla at çapmasına görə həyatını yalnız ona borclu olduğunu etiraf edir:

Balam var, uca başım,
Kiməsə ağır daşım.
Allah səni veribdi
Olubsan yar-yoldaşım (1, s. 392).

Layla və oxşamalarda ilk baxışda qəribə görünən detallara da rast gəlirik. Ana arıların şan bağladığı, güldən, çiçəkdən bal topladığı, dülgərin yonqar yonduğu xoş çağlarda yaş ötmüş yüz (ya da on) qarını, yüz dul arvadı, doqquz qocanı qurban verir.

Şan bağlayan arılar,
Qonar gülə, sarılar.
Balama qurban olsun,
Yaşı ötmüş qarılar (1, s. 388).

Laylay dedim düz, barı,
Gəl dərdimi üz, barı.

R.Qafarlı bu məsələyə aydınlıq gətirərək yazır: “İlk baxışda sual doğur: yüz dul arvad, yüz qarı nə günah işlətməmişlər ki, onların ölümü istənilir? Bu məsələ xalqın fəlsəfi görüşlərindən irəli gəlir: artıq həyatlarını başa vurmuş qocalar ömürlərinin qalan hissəsini uşaqlara bağışlamalıdır. Gələcək uşaqlarıdır. Digər tərəfdən isə, “boş qab, qarı pişik, kürən qozbel qarı (qadın), boz dovşan uğursuzluq rəmzi hesab edilmişdir”. Uğursuzluq gətirən adamların bu dünyada yaşaması isə ancaq bədbəxtliyə səbəb ola bilər” (6, s.145).

Qarğışın ağırlığını sözün qüdrəti ilə ifadə edən ana naləsinin yadları hər an yandıрмаğa, bədniyyətin “gözünə bibər yarpağı” soxmağa, qəbrini qazmağa hazırdır. Ananın qəzəbi elə püskürür ki, yağının il başına qalmamasını istəyir:

Qızılgülün çanağı,
Astanalar torpağı,
Kim balamı **istəməz**
Gözünə bibər yarpağı (2, s. 159).

Laylası dərin bala,
Yuxusu sərin bala.
Tanrıdan əhdim budur,
Toyunu görüm bala (3, s. 106).

Balam, gəl soyun görüm,
Sərvi tək boyun görüm.
Tanrıdan arzum budur,
Balamın toyun görüm(2, s. 189).

Sən tanrı amanatı,
Sürürsən yaman atı.
Balamı Xızır göndərib,
Ona borclu həyatı (3, s. 162).

Balama qurban olsun
Yüz dul arvad, yüz qarı (1, s. 387).

Əziziyəm şonqarı,
Dülgər yonar şonqarı.
Balama qurban olsun,
Doqquz qoca, on qarı (1, s. 389).

Dolansın el başına,
Sancılsın gül başına.
Səni istəməyənlər
Qalması il başına (2, s. 156).

Balamın boyun görüm,
Büsatın, toyun görüm,
Qarasınca danışan,

Qazılsın quyun, görüm (2, s. 155).

Ev heyvanları və quşları: nər (dövə), qoyun, quzu, buzov, inək ailənin məişətinin əsas atributlarıdır. Əslində onların yoxluğu insanların ac qalmasına, süfrəsinin kasadlığına səbəb olur. Lakin ana üçün övlad yemək-içmək də üstündür. Lazım gələrsə, mal-qaranı da qurban verər, yetər ki balası gözünün önündə olsun.

Laylay hər kəsim, laylay,
Sənə **nər** kəsim laylay,
Yat yuxun olsun şirin,
Ucalsın səsım laylay.
Balam laylay, a lalaylay,
Gülüm laylay, a laylay (1, s. 385).

Meşə sakinləri – bülbül, maral, ilan, cüyür də müqayisə obyektini kimi götürülür. Ana oxuduğu layla və oxşamalarda sanki körpəsini təbiətin canlı varlıqlarının davranışları ilə bəsləyir:

Balam yatır beşikdə,
Bülbül oxur eşikdə.
Sən yat, yuxun alginən,
Mən durmuşam keşikdə.
Balam laylay, a lalaylay,
Gülüm laylay, a laylay (1, s. 388).

Laylay, **maralım**, laylay,
Səbrim qəralım, laylay.
Böyü, bir qoç igid ol,
Sənə yar alım, laylay (1, s. 393).

Bürünüb dona **bülbül**,
Köç edər **sona bülbül** (7, s. 92).

Ailənin məskunlaşdığı tanış məkanlar: qalalar, dağlar, qayalar, daşlar, aran da ananın gözündə balası ilə olanda dəyərlidir. Qadın üçün Vətən övladsız heç nədir:

Mən sənə **qalam** deyim,
Gül deyim, lalam deyim.
Yat, incitmə ananı,
Sağ olsun balam, deyim... (1, s. 392).

Dağlara sərin düşər,
Kölgəsi dərin düşər.
Hər an laylay çalanda
Yadıma Pərim düşər... (1, s. 392).

Layla və oxşamaların təsvirə gətirilən detalları içərisində adi məişət əşyaları – yaraq, daraq, xalça, ilmək və hətta şirniyətlərdən noğul da var. Silah özünü düşməndən müdafiə vasitəsidir. Güzgü hər şeyi olduğu şəkildə əks etdirir. İnsan özünün zahirini görünüşündəki çatışmazlıqları güzgü vasitəsi ilə aradan qaldırır. Eləcə də daraq saçın, xalça evin, noğul

Balama **qurban yağılar**,
Balamı tutun, yıxılar (1, s. 393).259).

Balam nə vaxt quş ovlar? (1, s. 393).
Balama qurban **buzovlar**,
Balama qurban **buzolar**,
Balam nə vaxt bəy olar? (1, s. 393).

Balama qurban **inəklər**,
Balam haçan iməklər? (1, s. 393).

Balam dil açan günü
Mat qalar **ana bülbül** (7, s. 92)

Quşlar uçdu havada,
Balası var yuvada.
Gözüm bəndivandadır,
Dilim sənə duada (7, s. 93).

Balama qurban **ilanlar**,
Balam nə vaxt dil anlar? (7, s. 89).

Balama qurban **cüyürlər**,
Balam nə vaxt yüyürər? (7, s. 92).

Dağ başında qar yağar,
Bulud keçər, ay doğar.
Sənin tək ay parçasın
Analar tək-tək doğar (2, s. 254).

Qaya mənəm, **daş** mənəm,
Daş üstə bulaq mənəm.
Arxam yox, köməyim yox.
Sənə göz-qulaq mənəm (2, s. 253).

süfrənin, ilmək isə geyimin yaraşığıdır. Ana oğluna arxalananda onu yarağa, güzgüyə və darağa bənzədir, ayaq altına salınan xalçanı, noğulu və ilməyi qurban verir. Bəlkə də balasının işlərinin düyünə düşməsinə istəməz.

Oğul, gəl, **yarağımsan,**
Güzgümsən, darağımsan.
Hər gün lazım olmasan,
Dar gündə gərəyimsən (1, s. 386).

Balama qurban **xalçalar,**
Balam nə vaxt əl çalar? (1, s. 393)

Meyvələrdən nar, heyva və bitkilərdən qızılgül, nərgiz, üzərlik, sümbül, çinar, zəfəran, zirə, qərənfil ailə üzvlərinin hər birinə gərəkli olan atributlardır. Təbiətin dadlı, yaraşıqlı, gözəl varlıqlarının körpələrin davranışları ilə müqayisədə təqdimi uşaqların həyat tərzinin müxtəlif məqamlarını daha yaxşı görmək istəyini əks etdirir.

Bağçamızda **bar** olsun,
Heyva olsun, **nar** olsun,
Sən ayaq aç, göz, dolan,
Düşməni görsün, xar olsun (3, s. 218).

Laylay balam, **gül** balam,
Sən mənim **sümbül** balam.
Laylayımla yatasan,
Oyatsın bülbül, balam... (1, s. 385).

Qapımızda var **çinar,**
Yarpağı dinar-dinar.
Mənim balam körpədir,
Saxlasın pərvərdigar (1, s. 394).

Uşaq ilk addımlarını bağlarda, baxçalarda atır. Təbiətlə təmas qurub dil açır, yeni söz öyrənir, suların şırıltısını, quşların cəh-cəhini təqlid edə-edə dünyanın sirlərini öyrənməyə çalışır.

Bağçamızda miyana,
Gül sümbülə dayana,
Oxu, bülbülüm, oxu,
Bəlkə balam oyana (2, s. 234).

Qızılgül **bağın** olsun,
Bağlar oylağın olsun.

İgid övlad yetişdirmək yadlar, yağılar üçün göz dağıdır. Onların yetişməkdə olan nəslin şücaətlərinə paxıllığı tutur. Ana övladına pis gözlə baxanları qarğış atəsinə tutur.

Sən murada çatasan,
Sana, ada yetəsən.
Düşmənin qabağından
Mərd–mərdanə ötəsən (2, s. 257).

Balama qurban **noğullar,**
Balam haçan yuxular? (1, s. 392).

Balama qurban **ilməklər,**
Balam nə vaxt iməklər? (1, s. 393).

Nərgizi üzüm laylay,
Yaxana düzüm laylay.
Sən böyü, mən qocalım,
Toyunda süzüm, laylay (2, s. 226).

Əziziyəm, **zirəsən,**
Zəfəransan, zirəsən.
Qurban olum o günə,
Sən qapıdan girəsən (2, s. 286).

Qərənfiləm, qalxaram,
Açılmağa qorxaram.
Gecə cıqqırın çıxsa,
Yerimdən dik qalxaram... (1, s. 394).

Balama qurban **meyvələr.**
Balam haçan evlənər? (1, s. 393).

Tanrıdan arzum budur,
At minən çağın olsun (2, s. 233).

Bağçalar bağa dönsün,
Bağım yaylağa dönsün.
Bircə kəlmə danış, din,
Ürəyim dağa dönsün (2, s. 234).

Laylay, a balam, laylay,
Alınmaz qalam, laylay.
Sənə **gəc baxanları**
Yandırısın nalam, laylay (2, s. 259).

Layla və oxşamalarda yer varlıqları – çaylar, dənizlər, dağlar, meşələr, aran, yaylaq, evlər, eşiklər və göy cisimləri ay, ulduz, günəş uşağın yüksəlişinin, inkişafının əsas məkanları olsa da, ananın qənaətinə görə, dünyanın mizan-tərəzində övladdan kiçikdir.

Yatsın laylamlı balam,
Mən də yuxumu alam.
Qoy **çaylar** layla desin,
Balamla rahat qalam.
Balam laylay, a laylay,
Gülüm laylay, a laylay (1, s. 384).

Evimdə, eşiyimdə,
Yat quzum, beşiyində
Dan ulduzu, bir də mən
Durmuşuq keşiyində... (1, s. 385).

Gül qoxur balam, layla,
Yatar həzin laylayla,
Oynar **ulduzla, ayla.**
Durar səslə, harayla.
Balam laylay, a laylay,
Gülüm laylay, a laylay (1, s. 386).

Layla və oxşamalardan aydın görünür ki, uşaq yoxdursa, ailə də daimi deyil. Ailənin davamlılığı körpənin doğulması, böyüməsindən, at minib gəzməsindən, yeni ocaq yandırmasından asılıdır. Bunlar baş verməsə, ailənin mövcudluğu bitər və ailə itib-batırsa, yerin, göyün varlığı nəyə gərəkdir. Sadalananlar anaların düzüb-qoşub beşik başında həzin səslə ifa etdikləri nəğmələrin fəlsəfidir.

Göründüyü kimi, layla və oxşamalarda qadınların övladlarına qarşı istəkləri poetik şəkildə ifadə edilir. Ana körpəsinə böyük məhəbbət bəsləyir və onun gələcəkdə xoşbəxt olmasını arzulayır.

Laylalar da bayatı formalıdır, 7 hecalı 4 misra (hər misrası 4+3, 3+4, 5+2 bölgülü və qarışıq) a, a, b, a cəklində qafiyələnir. Lazım gələndə rədifdən, cinasdan, təkrarlanan sözlərdən istifadə olunur. Bəzən “lay-lay”, “laylası”, “balam” kəlmələri ilə başlanır və 2 misralı 7 hecalı nəqarət də söylənilir. Lakin çox hallarda ananın şəxsi həyatı, maddi durumu, məişət qayğıları beşik başında körpələr üçün oxunan həzin nəğmələrdə öz izini qoyur. Laylalar müəyyən formal cəhətlərinə görə bayatılardan fərqlənir. Belə ki, laylalar bir qayda olaraq “lay-lay”, bayatılar “əzizim”, “a dağlar” kəlmələri ilə başlayır. Bu söz bəzən ilk misrada övlada müraciət şəklində verilir. Övlad evin ocağının istiliyinin daimi təminatçısıdır. Analar onun dilə-dişə düşməməsi, boya, buxuna çatıb oynayıb gülməsi və real vəziyyətdə yuxusunun şirinliyi üçün canlarından belə keçməyə hazır olurlar. Qız-gəlinlər gecədən xeyli keçməsinə baxmayaraq, öz yuxularına haram qatırlar, növbə ilə beşiyin başında çeşik çəkirlər. Səhər tezdən belə layla deməyə ara vermirlər ki, uşaq xoruzların banlamasına şirin yuxudan oyanmasın. Övladın qoxusu güllə müqayisə edilir, ağlaması bülbülün cəh-cəhi kimi anılır. Onun yanındakı bütün maddi əşyalar da anaya gülü xatırladır.

Ana övladının geyimini, üz-gözünün yaraşığını tərifləməklə yanaşı, onu gələcəkdə yadlara əl açmamağa, düşməməyə böyun əyməməyə, çətin anlarda yalnız Allaha sığınmağa çağırır.

Bu yerlər qalın meşə,
Yanımda ol həmişə.
Aranında gül bitsin,
Yaylağında bənövşə (2, s. 233).

Dağda meşəlik,
Gül, bənövşəlik.
Mən həmişəlik
Bu balama qurban (2, s. 234).

Balama qurban **oymaqlar,**
Balam haçan oynaqlar? (2, s. 235).

A laylay, quzum laylay,
Ayım, ulduzum, laylay.
Sən hasilə çatınca,
Hər dərdə dözüm, laylay (1, s. 385).

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan folkloru antologiyası. Şəki folkloru. IV kitab, I cild. Toplayıb tərtib edənləri: R.Qafarlı, H.Əbdülhəlیمov və O.Əliyev. Bakı, “Səda” nəşriyyatı, 2000, 494 s.
2. Azərbaycan folkloru antologiyası. Toplayıb tərtib edəni: Ə.Axundov, Bakı, 1968, I cild, 286 s., II cild, 259 s.
3. Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanası. I cild. Xalq ədəbiyyatı. Bakı, Elm, 1982, 510 s.
4. Azərbaycan klassik uşaq ədəbiyyatı antologiyası. Tərtibçilər: T.Salamoğlu, Y.Babayev, Bakı, Elm, 1998, 300 s.
5. Azərbaycan uşaq oyunları. Tərtib edəni: S.Axundova, Bakı, 1980, 86 s.
6. Qafarlı R. Uşaq folklorunun janr sistemi və poetikasını. Bakı, “Elm və Təhsil”, 2013, 540 s.
7. Qarı nənə və övladları. Tərtib edəni: B.Şahsolu, Bakı, 1986.
8. Namazov Q. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı. Bakı, 1984, 331 s.
9. Uşaq folkloru. “Arazam, Kürə bəndəm” kitabından, tərtib edəni: B.Abdullayev. Bakı, 1986, s. 159-197.
10. Vahabzadə B. Ana laylası – övlad həsrəti. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 1973, 17 fevral.
11. Павлова А.Л. Концепт СЕМЬЯ (на материале семейных родословных) // Язык и национальное сознание. Вып. 6. - Воронеж: Изд-во “Истоки”. 2004, стр. 34-40.

